

ISTORIOGRAFIJA

LDK SAMDOMOSIOS KARIUOMENĖS RAŠYTNIAI ŠALTINIAI IR JŲ TYRIMO PROBLEMAS (XV A. PABAIGA – 1572)

Gediminas Lesmaitis
Vytauto Didžiojo universitetas

Įvadas

Bet kurio tyrimo pagrindas, kaip žinoma, yra šaltiniai. Jie apibrėžia pačias įvairiausias tyrimo ribas, perspektyvas, tyrinėtinių klausimų ratą ir t.t. Remdamiesi šia teze ir nusprendėme, kad pradėti rašyti apie lietuviškajai istoriografijai dar menkai pažįstamus dalykus būtų racionaliausia nuo šaltinių bazės apibrėžimo, kartu atskleidžiant jų keliamas problemas.

Samdiniai Europoje XV a. jau nebuvo naujiena, tačiau atskiri autoriai akcentuoja kaip tik šio amžiaus reikšmę samdomosios kariuomenės gyvenime¹. LDK samdomosios kariuomenės istorijoje svarbi tik pati XV a. pabaiga (šią datą dar turės patikslinti tolesni tyrimai), kuomet pastebimos kariuomenės užuomazgos. Esminės permainos įvyko jau XVI a. Lūžio momentu laikomas XVI a. vidurys. Šaltinių apžvalgos

¹ Iwańczak W., Wojsko najemne na ziemiach czeskich – aspekt wewnętrzny i międzynarodowy, *Studia Historyczne*, 1994, r. XXXVII, z. 3 (146), s. 309; Grabarczyk T., Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku, Łódź, 2000, s.7.

pabaigai dėl keleto priežasčių pasirinkome Žygimanto Augusto mirties datą. Ją galima būtų pagrįsti tiek politinės istorijos realijomis, tiek karyboje vykusiais procesais – Stepono Batoro vykdytomis karinėmis reformomis, tiek šaltinotyros situacija – vėliau LDK karybą pasiekia nauja šaltinių rūšis: prisiminimai, dienoraščiai².

Samdomoji kariuomenė ir jos sudedamosios dalys šaltiniuose įvardijamos įvairiais terminais: *ye*, *e*, *д* ir kt. Pirmąjį jų vertimą XVII a. pradžioje pateikė K. Sirvydas³, dabar naudojames K. Avižonio⁴ ar Lietuvos Metrikos leidimuose pateikiamais žodynais⁵.

Šio straipsnio pagrindinis tikslas, kaip jau buvo užsiminta, supažindinti su pagrindiniais samdomąją kariuomenę mininčiais šaltiniais, pristatyti jų pateikiamą informaciją, kartu bendriausiais bruožais apibūdinant samdomąją LDK kariuomenę. Darbą sudarys dvi pagrindinės dalys, įprastos šaltinotyros darbams. Tai aktai – dokumentiniai šaltiniai, sukaupti daugiausia Lietuvos Metrikoje, ir naratyviniai šaltiniai – korespondencija, metraščiai, istorijos.

² Pvz.: Dyaryusz zdobycia zamków: Wieliza, Uświaty, Wiekich Łuk, w liście Jana Zborowskiego kasztelana Gnieźnienskigo do Piotra Zborowskiego Wojewody Krakowskiego, *Sprawy wojenne Stefana Batorogo. Dyariusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, Kraków, 1887, s. 189–273; Heidenstein R., *Pamiętniki wojny moskiewskiej*, opr. J. Czubek., Lwów, 1894. ir kt.

³ Sirvydas K., Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, V., 1979.

⁴ Avižonis K., Rinktiniai raštai, t. II, Roma, 1978, p. 334–450.

⁵ Lietuvos Metrika 8 (227) (1533–1535), parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999, p. 202–260, (dalykų rodyklę-žodyną parengė J. Karpavičienė, I. Valikonytė, S. Lazutka).

Dokumentiniai altiniai

Teisės šaltiniai

LDK samdomosios kariuomenės gyvenimas teisiškai buvo reglamentuotas Lietuvos statute⁶ ir kariniuose nuostatuose⁷. Šiuose šaltiniuose užfiksuota informacija leidžia mums kalbėti apie samdinių reikšmės valstybės gyvenime augimą ir apie tai, kaip to meto etmonai bei kiti didikai įsivaizdavo idealią tvarką kariuomenėje. Akivaizdu, kad realus kariuomenės gyvenimas gerokai skyrėsi nuo aprašytojo, tarkim, kariniuose nuostatuose, tačiau tai bene vienintelis to laikotarpio šaltinis, leidžiantis nors kiek žvilgtelėti į kasdieninį gyvenimą kariuomenėje.

Samdinių reikšmės augimą valstybės gyvenime labai akivaizdžiai parodo pirmojo ir antrojo statuto straipsnių, skirtų samdiniams, palyginimas. Jei pirmajame Lietuvos statute apie samdinius netiesiogiai užsimenama tik vienoje vietoje⁸, tai antrajame statute apie juos kalbama jau penkiuose iš 29 skyrių (10, 19, 24, 25, 26)⁹, o trys skyriai skirti specialiai samdiniams: 24-as – apie samdinius, kaip jie turi atlikti karo tarnybą nuo savo valdų; 25-as – apie atvykusius užsieniečius, kaip jie turi laikytis žygio metu; 26-as – apie nuostolius, padarytus vietinių ir svetimų kareivių žygio metu¹⁰. Panašiai yra ir kariniuose nuostatuose – čia bent iki 1534 metų išvis samdiniai neminimi, 1534 m. nuostatuose paminima viena iš kuopos pareigybių¹¹, o po jų sekę 1557 m. kariniai nuostatai, ruošiantis žygiui į Livoniją, praktiškai skirti samdomajai kariuo-

⁶ *Pirmasis Lietuvos Statutas, t. II, pirma dalis. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, Vilnius, 1991, lietuviškas vertimas: Valikonytė I., Lazutka St., Gudavičius E., *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius, 2001.; Antrasis statutas: Archiwum komisji prawniczej, t. 7, Kraków, 1900.

⁷ Kutrzeba St., *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*, Kraków, 1937. (toliau – Kutrzeba St., *Polskie ...*)

⁸ *Pirmasis Lietuvos Statutas, t. II, pirma dalis. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, Vilnius, 1991, p. 96 (3 skyrius)

⁹ *У і 1566 д, і*, 2003, .70, 73–75,

¹⁰ Ten pat, c. 74–75.

¹¹ Kutrzeba St., *Polskie ...*, Nr. 11, s. 43.

menei¹². Tuo pat metu Lenkijoje pirmieji kariniai nuostatai, skirti samdomajai kariuomenei, i leisti dar 1521 metais¹³. Po 1557 m. karinių artikulų su LDK yra susiję 1559 metais Florijono Zebrzydowskio išduoti kariniai pamokymai, skirti Mikalojui Radvilai¹⁴, 1562 m. Grigaliaus Chodkevičiaus nuostatai samdiniams, tarnaujantiems Pernavos pilyje¹⁵, to paties Chodkevičiaus po 1566 m. išduoti kariniai nuostatai kareiviams bei 1564 m. išduoti Jono Chodkevičiaus kariniai nuostatai¹⁶. Be bendrų karinių dalykų, kaip žygiuojama, kokia tvarka kariuomenei stovint, kaip apsirūpinti maistu ir pan., iš nuostatų aiškėja ir pati kuopos sudėtis, kuri socialiniu požiūriu nebuvo vienalytė, ir, baudžiant už nusizengimus, į tai būdavo atsižvelgiama. Bausmės kariniuose nuostatuose labai populiarios, o viena dažniausiai minimų yra mirties bausmė. Bet vėlgi nederėtų pamiršti, kad eina kalba apie teorinį modelį, o šaltinių, nušviečiančių realų kariuomenės gyvenimą, deja, neturime.

Lietuvos Metrika

Apie Lietuvos Metrikos reikšmę XVI amžiaus tyrinėjimams kalbėti turbūt nevertėtų, nes paskutiniu metu turbūt tai daugiausia dėmesio sulaukęs šaltinis, pagrindas daugeliui tyrimų. Ne išimtis ir samdomoji kariuomenė. Kad nereikėtų kalbėti bendromis frazėmis, pasiremdamas egzistuojančiu Lietuvos Metrikos suskirstymu pasistengsiu pristatyti kiekvienos grupės pagrindinius bruožus.

Užrašymų knygas Ptašickis įvertino, kaip esminę Metrikos dalį, atskleidžiančią LDK vidaus gyvenimą¹⁷. Šis teiginys taikytinas ir samdomajai kariuomenei. Informacija nėra pasiskirsčiusi tolygiai ir, aišku,

¹² Kutrzeba St., *Polskie ...*, Nr. 14, s. 62–73.

¹³ Błaszczuk G., *Ustawy i artykuły wojskowe Polski i Litwy do 1569 roku*, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 530.

¹⁴ Kutrzeba St., *Polskie ...*, Nr. 16, s. 78–87.

¹⁵ Ten pat, Nr. 19, s. 115–119.

¹⁶ Ten pat, Nr. 20, s. 120–123.

¹⁷ Ц и . . . , и е ,
е е y , 1887, . 21.

priklausė nuo karų. Laikotarpio pradžioje jos būta mažiau, vėliau, tobulėjant kanceliarijos darbui, informacijos daugėja, ji tampa tikslesnė.

Aptariamose knygose galima rasti gan įvairaus pobūdžio bylų. Pirmiausiai tai įvairiausi žemės dovanojimai, kurie atliekami dviem pagrindiniais tikslais – siekiant suteikti rotmistrams papildomą pragyvenimo šaltinį (LDK išdas niekad nepasižymėjo pavyzdingu pinigų išmokėjimu)¹⁸ arba siekiant įvertinti rotmistro nuopelnus¹⁹. Idoje vietoje reiktų pažymėti, kad už karo nuopelnus žemė buvo dovanojama ne tik rotmistrams. Po didesnių pergalių užrašymų knygose pasirodo dovanojimų, skirtų asmenims, kurių vieta karinėje ar valstybinėje hierarchijoje nenurodoma, pažymint jų indėlį į vykusius karinius veiksmus²⁰.

Kita dokumentų grupė – einamieji raštai, kurie vėliau buvo įrašomi į viešųjų reikalų knygas. Juos galima smulkinti dar į dvi grupes. Pirmoji – finansinio pobūdžio dokumentai, skirti spręsti samdomosios kariuomenės apmokėjimo klausimams: raštai išdininkui ar rotmistru dėl pinigų kuopos išlaikymui, patvirtinimas rotmistrams dėl vėluojančių pinigų išmokėjimo ir panašūs. Ši dokumentų grupė leidžia mums nors iš dalies sužinoti rotmistrų pavardes, kuopų dydžius, gaunamų atlyginių dydį. Tačiau lieka neaišku, koks procentas tokių dokumentų į Metrikos knygas patekdavo, todėl ši informacija lieka tik iliustracinė.

¹⁸ „... ч у е Я ь ух ч
х д е у д е у х е е х у
ь д де е у е е е е
ч у у ..“, 1558-04-14, *LM kn. 37*, c. 242.

¹⁹ „... е е ц е у е е е е
де ь д е х удуч уд е е
е е е ч че е
е ч у ч е у х х е х д е ч е
х це ч е д у у ь...“,
Žemės, rotmistru Grigorijui Bakai dovanojimo aktas, 1564-08-18, *LM kn. 38*, dok. 341, c. 509.

²⁰ Raštas kuriuo pasižymėjusiam kautynėse prie Ulos Fiodorui Jakimovičui suteikiama bajorystė ir herbas bei leno teise duodama žemės Belevičių kaime Borisovo valsčiuje, 1568-07-05, *Lietuvos Metrika kn. 51 (1566–1574), Užrašymų knyga 51*, Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, R. Ragauskas, Vilnius, 2000 (toliau – *LM, kn. 51(51)*), dok. 117, p. 160.

Be finansinių dokumentų, į užrašymų knygas įrašomi ir nurodymai rotmistrams dėl tarnybos vietų pasikeitimo, dėl kuopų vadovybės pasikeitimo ir kitų einamųjų reikalų. Iš įdomesnių dokumentų galima būtų nurodyti rotmistro priesaiką²¹, arba persiunčiamą per LDK žemės išdininką Ostafijų Valavičių laišką LDK dvaro etmonui ir Gardino seniūnui Jurgiui Chodkevičiui nuo lenkų samdinių etmono Stanislovo Lesniovolksio, kuriuo prašoma nuteisti mirtimi visus bėglius lenkų samdinius, neturinčius etmono arba rotmistru raštų²².

Teismų knygose informacijos, susijusios su samdiniais, gerokai mažiau. Tai galima sieti su faktu, kad su samdiniais susijusios pareigybės (rotmistro, draugo ar kt.), priešingai nei valstybinės pareigybės, nebuvo plačiai naudojamos kasdieniame gyvenime. Vieną iš samdinių paminėjimo teismo knygose priežasčių atskleidė J. Kiaupienė. Aptardama Vilniaus vietininko Stanislovo Hamšėjaus 1559–1564 m. teismo knyga, ji užsiminė, kad minėtose knygose yra informacijos ir apie samdinių konfliktus su vilniečiais bei miesto „svečiais“²³. Šis teiginys atskleidžia pagrindinės informacijos iš teismo knygų pobūdį – tai samdinių gyvenimo kasdienybė. Šalia jų yra ir atskirų įvairaus pobūdžio bylų, kurių kiekvienos nagrinėti tikrai neverta. Iš įdomesnių bylų galima paminėti 4 teismų knygos (1522–1530) bylas, susijusias su žydu Micheliu Ezefovičiumi. Iš jų sužinome, kad žydai išsipirkdavo ne tik nuo muitinės ar kitų mokesčių surinkimo, bet ir nuo samdinių išlaikymo. Tiesa, vėlesnės informacijos apie šį sandėrį neturime ir galbūt reikėtų pabrėžti jo laikinumą. Apibendrinant galima pasakyti, kad samdomosios kariuomenės tyrimuose teismų knygos vaidina antraeilį vaidmenį.

Viešųjų reikalų knygos – tai valstybinio pobūdžio įvairių dokumentų rinkiniai. Pavyzdžiui, 1 knyga – 1528 m. kariuomenės surašymo dokumentai, kurie bus aptariamai kiek vėliau, 4–5 knygos – seimo nutarimų rinkiniai, ir t.t. Mums svarbiausios knygos – 7, 9, 10. Jose dokumentai iš 1563–1571 metų. Taigi Livonijos karo laikai. Be kitų valstybinių doku-

²¹ Rotmistro priesaika, apie 1561-05-21, *LM kn.* 37, p. 559.

²² 1564-12-17, *LM kn.* 45, . 45 .

²³ Kiaupienė J., Vilniaus vietininko Stanislovo Hamšėjaus 1559–1564 m. teismo knygos, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1992, p. 72.

e y²⁷. Tačiau šioje vietoje reikėtų palikti klaustuką. Problemiškas yra žodelis y Ъ, kuris aptariamajame šaltinyje vartojamas gan dažnai, bet gali turėti įvairias reikšmes. Dokumentuose neretai yra minimi ponų tarnai, todėl, kai kalbama apie tarnybą tai gali reikšti, kad nusakomas atliekamas ponui darbas.

Kitas problemi kas terminas – *drabai*. Dažniausiai mūsų jau minėtuose šaltiniuose šiuo terminu būdavo įvardijami samdiniai. Pašauktinių kariuomenėje šiuo terminu įvardijami pėstininkai, kuriuos parengia daugiau kaip du raitelius turintys bajorai. Pėstininkas turi būti ginkluotas šaudyne ir kirviu arba ietimi ir kirviu²⁸. Tuo pat metu samdomosios kariuomenės pėstininkai buvo ginkluoti šaudyne ir kalaviju²⁹. Taigi ginkluotės požiūriu abi kariuomenės dalys yra panašios, bet ar jos panašios kitais požiūriais? Ty. ar pastarieji irgi buvo samdomi, ar siunčiami dvarui priklausantys valstiečiai. Šiuo metu atsakymo į šį klausimą neturime. Kalbant apie papildomai parengiamus pėstininkus visuomet naudojamas tas pats žodis. Todėl lieka tik konstatuoti, kad terminu „drabai“ gali būti įvardijami tiek samdomosios, tiek pašauktinių kariuomenės pėstininkai.

Be šių terminologinių žinių, kariuomenės surašymai mums duoda ir labai konkrečių žinių. Atskirais atvejais, kaip jau buvo užsiminta, šaltinyje nurodoma, kad vienas ar kitas bajoras gauna iš rotmistro pinigų arba pats yra rotmistras. Šie užrašai nėra gausūs, tačiau pateikia vertingos informacijos. Turime žinių apie 49 rotmistrus – iš daugiau kaip 120 mums žinomų kavalerijos ir 50 pėstininkų rotmistru, ir apie 85 jų kuopų narius. Galima prielaida, kad šie bajorai kuopose tarnavo vadina-

²⁸ ... e д e е д e e д e д e д e e e e e e
y д ц y Ъ e e д e д e e yч ц
e ..., Nurodymas visiems LDK gyventojams šalia dviejų raitelių statyti ir

pėstininką, 1563-06-19, *LM kn. 38*, dok. 293, p. 421v; 1567 m Gardino seimo nutarimas, 1567-01-06, Д y e x e
ц , . I, . 1897, . 453.

²⁹ AGAD, ASK dz III, sygn. 1 (mf nr. 200162 cz. II) s. 612.

³⁰ Д - Ъ й . ., уд e e x й e

maisiais draugais. Ją galima pagrįsti keliais sutapimais su kita turima informacija. Štai Filono Kmitos kuopai priskiriami bajorai Janas Nemira ir Stanislovas Budzinskis, kuopos surašyme minimi kaip draugai, tarnaujantys su 4 ir 6 tarnais. Šiuos tarnus ir po 1 kovos žirgą leidžia išlaikyti 10 tarnybų turtas. Ne visuomet surašyme nurodomos ir aukštesnės bajoro pareigos kuopoje – štai Stanislovas Konevskis Romano Sanguškos, LDK dvaro etmono, kuopos karys, kitų šaltinių duomenimis, ėjo leitenanto pareigas, nors į karą siuntė vėlgi vos vieną raitelį. Tokių, kaip ir visame kariuomenės surašyme, buvo daugiausia.

Apibendrinant galima būtų teigti, kad kariuomenės surašymai mūsų temai yra svarbūs iškeliamomis terminologinėmis problemomis bei galimybe pažvelgti į rotmistrų bei eilinių kuopos narių turtingą padėtį.

Iždo dokumentai

Lietuvos istorikas, bandantis tyrinėti su XVI a. LDK finansais susijusias problemas, susiduria su šaltinių trūkumu – neišliko iždo dokumentai. Pastarasis trūkumas lėmė kitą problemą – trūksta tyrimų, kurie leistų susidaryti aiškesnę poziciją šia tema. Yra kai kurios studijos ar jų dalys, nagrinėjančios panašias problemas, bet jos jau nebeatpatikina šiandienos reikalavimų. Karybos istorikui ši sritis taip pat nesvetima. Karo istorijos tyrimuose taip pat svarbu žinoti, kokią iždo dalį sudaro karinės išlaidos, kokie mokesčiai naudojami karui ir kt. Vis dėlto tam tikri šaltiniai išliko ir ši bei tą iš jų galima pasakyti. Yra dvi pagrindinės tokių dokumentų paieškų kryptys – Lietuvos Metrika ir Lenkijos karalystės iždo archyvas.

Lietuvos Metrikoje šalia atsitiktinių bylų, kurių sutelkimas į vieną vietą leidžia daryti kai kurias prielaidas³⁰, yra keletas dokumentų, į kuriuos vertėtų atkreipti dėmesį. Tai LDK kanclerio Ostafijaus Valavičiaus ataskaita apie jo išdininkavimo metu (1561–1567) LDK žemės

e *Я e x , e*, 1901.

³¹ Ostafijaus Valavičiaus ataskaita apie įplaukas ir išlaidas jo išdininkavimo metu,

iždo gautas pajamas ir išlaidas³¹ ir Ivano Hornostajaus ataskaita už 5 metus (1530-1535)³². Šie dokumentai supažindina mus su LDK žemės iždo pajamų ir išlaidų dydžiu bei šaltiniais. Gerokai detalesnėje pirmojoje ataskaitoje išsiskiriamos skirtingos karinės išlaidos: samdomajai kariuomenei, kuri sėdi pilyse ir dalyvauja mūšiuose, mūšiuose dalyvaujantys lenkų samdomajai kariuomenei, puškoriams bei pilių išlaikymui.

Prie iždo dokumentų priskirtume ir bylą, kurioje Žygimantas Augustas įpareigoja Mikalojų Naruševičių apmokėti Jono Jeronimaičio Chodkevičiaus patirtas karo i laidas³³. Šis dokumentas atskleidžia 2 metus Livonijoje kariavusių pajėgų dydį, sudėtį, tarnavusių karių atlyginimus. Apie kitus finansinio pobūdžio dokumentus jau buvo užsiminta anksčiau.

Kita iždo dokumentų paieškų vieta, šalia atsitiktinių bylų, kurių gali atsirasti kiekviename archyve, yra Vyriausiasis senųjų aktų archyvas Varšuvoje (Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie). Čia saugomas Karūnos iždo archyvas (Archiwum Skarbu Koronnego) turi keletą skyrių, galinčių sudominti ir karybos istoriką iš Lietuvos. Tai: I skyrius – karališkosios sąskaitos, III skyrius – dvaro sąskaitos, 82 skyrius – įvairūs dokumentai, liečiantys karo skyrių, 85 skyrius – Karūnos armijos surašymai ir 86 skyrius – pajamų ir išlaidų, skirtų armijai, sąskaitos³⁴.

Tarp I skyriaus bylų randame Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygas (13, 25 ir 27), jų detalų tyrimą yra paskelbęs K. Pietkie-

1568 07 03, *LM kn. 48*, p. 219v–229v.

³² Kra to iždininko Ivano Hornostajaus ataskaita LDK apie iždo pajamas ir i laidas per penkerius metus, 1535-12-31, *LM kn. 15 (1528–1538)*, *Užrašymų knyga 15*, Parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002, dok. 200, p. 259.

³³ Žemės iždininko Mikalojaus Naruševičiaus ataskaita apie Jono Chodkevičiaus išlaidas samdiniam 1565–1567 metais, 1567-12-28, *Lietuvos Metrika kn. 51 (1566–1574)*, *Užrašymų knyga 51*, Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, R. Ragauskas, Vilnius, 2000 (toliau – *LM, kn. 51(51)*), dok. 92, p. 116.

³⁴ <http://www.agad.archiwa.gov.pl/about/oddi.html>: Oddział 1. Rachunki królewskie (1388–1781); Oddział III. Rachunki nadworne (1507–1764); Oddział 82. Zbiór pism rozmaitych tyczących się wydziału wojskowego (1521–1794); Oddział 85. Rejestry popisowe wojska koronnego (1474–1758); Oddział 86. Rachunki z przychodów i wydatków na potrzeby wojska (1472–1794);

³⁵ Pietkiewicz K., Dwór litewski Wielkiego Księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–

wiczius³⁵. Taigi turime knygas i laikų, kada samdomoji kariuomenė LDK tik formavosi. Dvare egzistavo dvi vėliavos – lietuviškoji ir samdomoji. Lietuviams tai buvo garbinga žemės tarnyba, o svetimšaliai už ją gaudavo atlyginimą. Pastarųjų taikos metu suskaičiuota 30 dvariškių su 170 žirgų, o 1501–1502 metais šis skaičius padidėjo iki 750 žirgų³⁶. Žinant, kad Livonijos karo sunkiausiais metais samdyta iki 10 000 karių, kurių nemaža dalis buvo vietiniai, pradžia atrodo išties kukliai.

Tai ne vienintelė medžiaga iš šio skyriaus. Jame taip pat saugomos Žygimanto Augusto privataus išdo sąskaitos (Rachunki skarbu prywatnego kr. Zygmunta Augusta), kuriose randame ir LDK kariuomenėje tarnaujančių rotmistrų pavardžių, pavyzdžiui, Petro Žižemskio³⁷, Klimunto Bylinskio³⁸ ir kitų.

85 skyriuje, kuriame yra Karūnos armijos surašymai, pasitaiko ir žmonių iš LDK. Lenkijos kariuomenės tautinę sudėtį tyrinėjo T. Grabarčikas³⁹, M. Plewczynski⁴⁰. Pastarasis apskaičiavo, kad XVI a. iš LDK Lenkijos karalystės kariuomenėje galėjo tarnauti iki 5300 karių ir 26 rotmistrai. Tai ketvirta pagal gausumą nelenkų grupė kariuomenėje⁴¹.

Šalia šių karių už LDK pinigus tarnavo ir Lenkijos samdiniai, kurie LDK kariuomenėje sudaro atskirą padalinį. Informaciją apie šio padalinio dydį, tarnavimo laiką ir padarytus taikiems gyventojams nuostolius irgi galima rasti šiame archyve.

Be visų šių dokumentų, dar galima būtų vardyti ir atsitiktinius dokumentus, pakliuvusius iš LDK išdo, bet ir buvęs vardijimas aiškiai parodo, kad šiame archyve dar galima ieškoti ir rasti dokumentų mūsų temai.

1506), *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 75–131.

³⁶ Ten pat, p. 85–86.

³⁷ Žygimanto Augusto privataus išdo sąskaitos 1562–1572, 1564-08-05, AGAD, RK 192 (30710), p. 31

³⁸ 1565-05-05, ten pat, p. 49.

³⁹ Ч ., е й ех е е
е 1471–1500, е е ду д е е и
2–5 е е 1998 ., е е у , 1998.

⁴⁰ Plewczynski M., W służbie polskiego króla. Z zagadnień struktury narodowościowej Armii Koronnej w latach 1500–1574, Siedlce, 1995.

⁴¹ Plewczyński M., *Armia koronna 1506–1572. Zagadnienia struktury narodowościowej*, Warszawa, 1991, s. 116.

⁴² *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, Kraków, 1999, (toliau – *Listy...*);

Naratyviniai šaltiniai

Aptarus dokumentinius šaltinius, nušviečiančius samdomąją kariuomenę, reikia susipažinti ir su kita šaltiniu grupe, kur daug mažiau griežtumo, taigi ir tikslumo. Ši grupė, palyginti su ankstesniais laikais, praranda savo reikšmę, o kartu keičia savo pobūdį. Metraščiai ir kronikos, anksčiau vaidinę esminį vaidmenį XVI a. informatyvumo požiūriu, bent jau mūsų temoje nueina į antrą planą. Vietoj jų pradedamos rašyti valstybių istorijos, populiarėja susirašinėjimas tarp įvairių asmenų, atsiranda poleminio pobūdžio literatūra, kaimyninėse valstybėse pradedami rašyti karybai skirti veikalai.

Kad būtų lengviau aptarti, naratyvinius šaltinius suskirstysime į keletą grupių. Svarbiausia informacijos požiūriu yra korespondencija, šalia jos įdomios informacijos galima rasti XVI a. pradėtose rašyti istorijose, visiškai mažai – rusų metraščiuose. Trumpai sustosime prie karybos literatūros.

Korespondencija

Korespondencija visuomet kėlė istorikų susidomėjimą, ne mažesnis jis ir dabar. Publikuojami laišškai⁴², dėl jų diskutuojama⁴³, atliekami

Ragauskienė R., Ragauskas A., *Barboros Radvilaitės laišškai Žygmantui Augustui ir kitiems*, Vilnius, 2001; *Listy polskie XVI wieku pod redakcją Kazimierza Rymuta*, t. 1–2, Kraków, 1998, 2001 (apima 1525–1550 metus);

ч ѣ E . ч XV – XVII . . . д e
ѣ ѣ ц ь ѣ e . e
XVI ., – , 2002 (toliau – ...).

⁴³ Janicki M., Jaworski R., Nad nową edycją listów króla Zygmunta Augusta, *Przegląd Historyczny*, 1999, t. 90, z. 3, 347–364; Jaworski R., Nieznana korespondencja króla Zygmunta Augusta z Mikołajem Radziwiłłem Rudym i Ostafim Wołłowiczem z lat 1550–1571 ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich, *Studia Źródloznawcze*, t. XLI, 2004, s. 92–108 (toliau – Jaworski R.,...).

⁴⁴ Ragauskienė R., Valdovas ir didikas: Žygmanto Augusto ir Mikalojaus Radvilos Rudojo 1546–1572 m. komunikacijos modelis jų korespondencijos šviesoje, *Lituanistika*, 1998, Nr. 2.

⁴⁵ ...; *Archiwum XX. Sanguszkow w Slawucie*, (dyplomatariusz galezi

tyrimai⁴⁴. Daugiausia dėmesio skiriama valdovų laiškams, bendrose šaltinių publikacijose randame ir kitų valdininkų korespondenciją⁴⁵. Kuo pasižymi ši šaltinių grupė ir kuo ji galėtų būti naudinga mūsų pasirinktai temai?

Jei kalbėsime apie laiškus kaip apie asmeninio bendravimo formą, tai tuo metu jie buvo rašomi ir kaip literatūrinis kūrinys, skirtas visuomenei⁴⁶, ir yra reikšmingas šaltinis, dažnai galintis papildyti aktuose pateikiamą informaciją. Šį teiginį galime pailiustruoti Žygimanto Augusto laiško Mikalojui Radvilai Rudajam citata: *Prie to Gardino susitarimas ir nutarimas buvo samdiniams mokėti po 4 kapas. Tačiau nieko už tą sumą, tų kurių į tą valstybę pasiųsti turėtume, surasti nepavyko, tuomet jiems po 15 auksinių už arklį užmokejome...*⁴⁷ Taigi seimas sau, o realus gyvenimas sau. Kaip tik ši laiškų savybė yra itin aktuali. Jie atskleidžia tuometinį gyvenimą jį kūrusių žmonių akimis. Daugumoje jų randamą informaciją galima laikyti patikima, nes ja remiantis buvo priimami sprendimai. Ypač ryškiai tai atsiskleidžia Livonijos karo metu, kuomet LDK etmonai (didysis ir lauko) kariavo skirtingose valstybės vietose, valdovas buvo kažkur tarp jų ar apskritai Lenkijoje, o dėl to, kaip buvo bendraujama, galima rasti pakankamai išraiškingų užuominių ir pačiuose laiškuose⁴⁸.

niesuchojzskiej t. II), t. VII, 1554–1572, Lwów, 1910; Zbiór pamiętników do dziejów polskich, t. 1, Warszawa, 1858.

⁴⁶ Ulčinaité E., *Lietuvos renesanso ir baroko literatūra*, Vilnius, 2001, p. 112.

⁴⁷ Žygimanto Augusto laiškas Mikalojui Radvilai Rudajam, 1567-05-16, *Listy...* s. 527.

⁴⁸ 1568 m. balandžio 20 d. Grigalius Chodkevičiaus Romanui Sanguškai rašė:
 ... e e eй д , x x
 e д E e e , ,
 y e e e, , д y б e б, ч
 ч б, e б:[...], 1568-04-20, *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie, (dyplomatariusz galęzi niesuchojzskiej t. II), t. VII, 1554–1572, Lwów, 1910, Nr. 206, s. 252–254.*

Mūsų temai laiškuose galima rasti įvairiausios informacijos. Štai valdovo ir Radvilų susirašinėjimuose kalbama apie valstybės gynybą, sandymą, finansų paiešką ar tvarką kariuomenėje. Panašūs laišakai ir kitiems didikams. Įdomesnis yra etmonų susirašinėjimas. Jame daugiau konkrečių detalių, tarpusavio pavaldumo aiškinimosi, Grigalius Chodkevičius, kaip jau matėme, nevengė sparnuotų frazių. Dar kito pobūdžio pareigūnų ar rotmistrių laišakai (raštai) etmonams. Čia gana vaizdžiai matome eilinių karių gyvenimą, jų badą, skurdą, pastangas gauti atlyginimą. Šalia valdovų laiškų publikacijų reikėtų išskirti mūsų jau nurodytą Sanguškų archyvo publikacijos 7 tomą, kuriame daugiausia ir randame įvairių pareigūnų rašytų laiškų⁴⁹.

Kronikos, metraščiai, istorijos veikalai

Paskutinė šaltinių grupė, kurią pristatome, gerokai skiriasi nuo ankstesniųjų savo pateikiamos informacijos forma bei pobūdžiu. Anksčiau pristatyti šaltiniai atskleisdavo daugiau informacijos apie samdomąją kariuomenę iš struktūrinės, organizacinės pusės, o iš metraščių, kronikų ar kitų literatūrinių pobūdį turinčių kūrinių mes galime gauti informacijos apie jos veiklą mūšio lauke. Tai bene problemiškausia grupė, kurios informacija yra mažiausiai tiksli. Čia istorikas susiduria su informacijos šaltinių (iš kur autorius ėmė vieną ar kitą faktą), šaltinio angažuotumo, (ne)suinteresuotumo pateikti kuo tikslesnę medžiagą ir panašiomis problemomis. Gal kiek hiperbolizuodami galėtume pasakyti, kad ši grupė yra tarp dviejų epochų arba viduramžių atspindys naujaisiais laikais. Ypač tai ryšku rusų metraščiuose, kurie informacijos pateikimo prasme ne ką pasikeitė. Suprantama, kad to negalima teigti apie lenkų kronikas. Jos – jau naujosios epochos kūrinys, nors ir išsaugojęs viduramžišką pavadinimą. Čia galima būtų vardyti Martino Kromerio, Jodoko Liudviko Decjaus, Bernardo Wapowskio, Marcino

⁴⁹ *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie, (dyplomatariusz galęzi niesuchojzskiej t. II), t. VII, 1554–1572, Lwów, 1910.*

Bielskio ir kitus panašaus pobūdžio kūrinius, tačiau daugumos jų pateikiama informacija ganėtinai panaši, o konkretybių aptarimas reikalauja jau atskiro aptarimo. Trumpam reikėtų sustoti tik prie vieno iš autorių – Motiejaus Stryckovskio, kurio mūšių aprašymai turi kiek kitokią atspalvį. Kaip žinoma, šis autorius pats buvo karys, todėl jo mūšių aprašymai įdomesni nei kitų ir turi didesnę vertę mūsų temai.

Išvados

Kaip ir kalbėjome, šiame darbe nėra išvardyti visi šaltiniai, užsimenantys apie samdomąją kariuomenę. Aptarimui pasirinkome, mūsų nuomone, svarbiausius, daugiausia naudos tyrimui galinčius atnešti šaltinius. Visa kita priklauso nuo istoriko fantazijos ir kūrybiškumo. Iš to, kas straipsnyje buvo pasakyta, galima padaryti keletą išvadų:

1. Didelę įtaką informacijos apie samdomąją kariuomenę pagausėjimui turėjo Livonijos karas, kurio metu pasirodė šaltiniai leidžia pažinti praktiškai visas samdomosios kariuomenės puses.
2. Iš Lietuvos Metrikos knygų mums svarbiausios Užrašymų ir Viešųjų reikalų, kuriose esanti informacija mums gali leisti susidaryti vaizdą apie samdomosios kariuomenės organizavimą, struktūrą, ten tarnavusius rotmistrus. Probleminė šio šaltinio pusė – neišskumas, kuri dalis samdomajai kariuomenei skirtų dokumentų pateko į šias knygas. Ši aplinkybė neleidžia mums tiksliau nustatyti samdomosios kariuomenės dydžio.
3. Samdomosios kariuomenės tyrimams galima panaudoti ir LDK kariuomenės 1565 ir 1567 metų surašymus, kurie ne tik kelia terminologinių problemų, bet ir pateikia 85 kuopose tarnavusių draugų pavardes bei socialinį statusą. Tokios informacijos nerasime nei viename kitame altinyje.
4. Samdomosios kariuomenės tyrimams daug naudos gali duoti korespondencijos tyrimai. Šis šaltinis ne tik papildo bei pa-

tikslina aktų informaciją, bet ir pateikia įdomios medžiagos apie karių kasdieninį gyvenimą.

5. Turbūt daugiausia naujovių galima tikėtis iš Vyriausiąjame senųjų aktų archyve Varšuvoje saugomo Karūnos išdo archyvo tyrimų. Jau paviršutiniškas susipažinimas uždavė ne vieną klausimą ir atskleidė daug įdomių faktų.

Résumé

Les sources écrites de l'histoire de l'armée salariée de la Grande Duché de Lituanie (la fin du XV siècle – 1572)

Gediminas Lesmaitis
L'Université de Vytautas Magnus

Les sources dans l'article sont divisées en deux groupes principaux. Le premier – les sources documentaires qui comprennent les sources juridiques (le Statut de la Lituanie et le Règlement militaire), la Métrique de la Lituanie, le Recensement de l'armée et les documents du trésor, ici on examine les documents séparés qui se sont conservés dans la Métrique de la Lituanie, on fait l'attention aux trésors de la royaume de la Pologne que les historiens ne les ont pas presque utilisé. Le deuxième – les sources narratives qui comprennent la correspondance, les annales et les chroniques. Les conclusions suivantes sont présentées à la fin de l'article :

1. La guerre de Livonie a influencé l'augmentation de l'information sur l'armée salariée ; les sources qui apparaissent pendant cette guerre fournissent l'information presque complète sur les domaines différents de la vie de l'armée.

2. Les livres des Inscriptions et des Affaires publiques, qui font la partie de la Métrique de la Lituanie, sont les plus importantes parce que leur information nous permet de reconstruire le système d'organisation, la structure de l'armée salariée, les soldats en chef. Le problème de cette source – nous ne savons pas laquelle partie des documents de l'armée salariée se sont trouvés dans ces livres. Cette circonstance nous empêche à définir la quantité exacte de l'armée salariée.

3. Les recherches de l'armée salariée peuvent s'appuyer sur les recensements de l'armée de la Grande Duché de Lituanie en 1565 et en 1567, où les problèmes terminologiques apparaissent aussi que les noms et le statut

social de 49 sodats en chef et de 85 camarades d'armes (les données du recensement de 1567). Telle information n'est que dans cette source.

4. Les recherches de la correspondance peuvent fournir de l'information utile pour les recherches de l'armée salariée. Cette source complète et précise l'information des actes, aussi elle fournit du matériel intéressant concernant la vie quotidienne des soldats.

5. L'information la plus riche est peut être dans le trésor de la Couronne qui se trouve dans les Archives du trésor de la Couronne. Déjà les recherches superficielles ont soulevé beaucoup de problèmes et ont dévoilé beaucoup de faits intéressants.